

הערכה אסטרטגית ימית רבתי לישראל 2020/21

עורך ראשי: פרופ' שאול חורב
ערך והפיק: אהוד גונן

אוניברסיטת חיפה
University of Haifa
جامعة حيفا

HMS

המרכז לחקר מדיניות ואסטרטגיה ימית
Maritime Policy & Strategy Research Center

רוסיה באוקיינוס השקט: פרספקטיבה היסטורית ומצב נוכחי

צבי מירקין

התנאים הגאוגרפיים

צי האוקיינוס השקט הרוסי, הנחשב לאחד משני "הציים האסטרטגיים"¹ של רוסיה, אחראי על הפעילות באוקיינוס השקט ובאוקיינוס ההודי. שני הבסיסים העיקריים של הצי הם ולדיבוסטוק (Vladivostok), שבו נמצאת מפקדת הצי ומוצבים כוחותיו העיקריים, ופטרופבלובסק-קמצ'טסקי (Petropavlovsk-Kamchatsky), הנמל בחצי האי קמצ'טקה (Kamchatka Peninsula), שהוא הבסיס של שייטת הצוללות הגרעיניות.

נוסף לכך שצי זה הוא החלק המרוחק ביותר של הכוחות הימיים הרוסיים, הוא סובל במידה משמעותית מאוד גם מהניתוק הגאוגרפי מאזוריה המרכזיים של רוסיה (כמו גם ממרכזי התעשייה והספנות שלה), וגם ממחסור בתשתיות באזורי פעילותו.

בראש ובראשונה, המזרח הרחוק הרוסי הוא האזור המרוחק ביותר של רוסיה (הטיסה בין מוסקווה לוולדיבוסטוק אורכת יותר מ-8 שעות, והנסיעה ברכבת 6–7 ימים בקירוב). יתירה מזו, הקשר היבשתי בין המזרח הרחוק לבין שאר המדינה מתבסס בעיקר על הרכבת הטרנס־סיבירית, שהקיבולת שלה מוגבלת מאוד. אשר למזרח הרחוק עצמו, חלק ניכר ממנו אינו קשור לשאר חלקי המדינה ואף למרכזים האזוריים דרך היבשה, כך שאין שום דרך יבשתית הקושרת את חצי האי קמצ'טקה אף לאזורים הסמוכים לו, ולכן הקשר מתקיים או באוויר, או בנתיבים הימיים.

קיימות בעיות גם בכל הקשור ליציאה מבסיסי הצי לים הפתוח – בין ולדיבוסטוק ובסיסים הנמצאים בקרבתה. בין האוקיינוס השקט והיבשת מפרידים האיים היפניים וצפונה מהם האיים הקוריליים. אף אם האחרונים נמצאים בשליטה הרוסית, המצרים בין חלק מהם קופאים בחורף, מה שמגביל עוד יותר את יכולת התמרון של כוחות הצי. זאת בעצם הסיבה שבסיס הצוללות הגרעיניות מוקם בקמצ'טקה, שעל אף קשיים רציניים מאוד באספקה, מיקומו מאפשר לצוללות יציאה ישירה לאוקיינוס הפתוח.

1 משמעות מושג זה, אשר נטבע עוד בתקופה הסובייטית, היא צי שברשותו יש אמצעי לחימה אסטרטגיים – כלומר, צוללות (בעיקר גרעיניות), המצוידות בטילים בליסטיים. הצי האסטרטגי השני של רוסיה (והעיקרי) הוא הצי הצפוני.

איור 1: מפה של האזור + הבסיסים שהוזכרו

הופעת הכוחות הימיים הרוסיים במזרח הרחוק

"השייטת הסיבירית" נוסדה רשמית בשנת 1799 בהחלטתו של הקיסר הרוסי פבל ה-1. בשנת 1849 היא הוצבה בפורטופלובסק-קמצ'טסקי, אשר נוסדה כמאה שנה קודם לכן בידי מלחים רוסים, אשר עסקו במיפוי הגבול המזרחי של המדינה. ב-1871 הועבר הבסיס המרכזי של השייטת לוולדיבוסטוק בעקבות המאמצים לפיתוח דרום סיביר. ב-1898, לאחר החכרת פורט-ארתור מסין (כיום Lüshunkou District), הועברה המפקדה הראשית של הכוחות הימיים באוקיינוס השקט לשם, ומעתה מורכבים כוחות אלו משני חלקים עיקריים:

1. "השייטת הראשונה של האוקיינוס השקט" אשר הוצבה בפורט-ארתור;

2. "הפלגה הסיבירית" שבסיסה היה ולדיבוסטוק.

הכוחות הימיים הרוסיים בזירה היו חלשים יחסית. מצב זה נבע גם מהשקעות לא מספיקות בבניין הכוח במזרח הרחוק עקב מקומה הזניח של הזירה בתפיסת האיום של רוסיה, וגם מסיבות שאפשר לכנותן "אובייקטיביות": במזרח הרחוק לא היו מספנות (ובכלל, כמעט שלא הייתה באזור תעשייה ממשית כלשהי), והאוניות עברו נבנו בים הבלטי והפליגו משם לאוקיינוס השקט. יתירה מזו, הקיבלת הנמוכה של התשתיות היבשתיות, אשר קישרו בין אזוריה המרכזיים של רוסיה לבין המזרח הרחוק, הגבילה את יכולת האספקה של הכוחות במזרח הרחוק הרוסי.

לניתוק של הזירה מהאזורים המרכזיים של רוסיה ומכוחותיה העיקריים היה תפקיד גורלי במלחמה בין רוסיה ליפן שפרצה ב-1904. כאשר התבררה התמונה בתחילת המלחמה שלפיה כוחות הצי הרוסי במזרח הרחוק אינם מסוגלים להתמודד עם הצי היפני, התקבלה החלטה לתגבר אותם באמצעות שיגור שייטת מהצי הבלטי. הפלגת השייטת נמשכה כ-8 חודשים, ובמהלך הזמן הזה נפלה פורט־ארטור, וכוחות התגבור מצאו את עצמם, בהגיעם לזירת הלחימה, מנותקים מהבסיסים וממקורות האספקה. תבוסה טוטאלית של הצי הרוסי בקרב צושימה (Battle of Tsushima) ותבוסת כוחות היבשה הרוסיים במערכה היבשתית נגד יפן גרמו לאיבוד חלק מנקודות האחיזה במזרח הרחוק. אלה יחד עם ההחלטה לרכז את המאמצים והמשאבים בבניין הכוח במערב לנוכח האיום העולה מצד גרמניה הביאו, למעשה, להאטה משמעותית בפיתוח המזרח הרחוק ובבניין הכוח שבו.

התקופה הסובייטית

המזרח הרחוק היה האזור האחרון של רוסיה שעליו השתלט המשטר הבולשביקי – מלחמת האזרחים שם נמשכה עד שנת 1921. כמעט מיד עם סיומה ועם התייצבות השלטון החדש, החל בניין הכוח הצבאי באזור, אשר כלל גם את ההקמה מחדש של הכוחות הימיים. בשנת 1922 נוסדו "הכוחות הימיים של המזרח הרחוק" אשר המשיכו להתקיים (עם הפסקות קצרות) עד שנת 1935, כאשר הפכו ל"צי האוקיינוס השקט". משמעות השינוי הזה הייתה "שדרוג" מעמדם של הכוחות הימיים במרחב, והשוואתם מבחינה פורמלית לפיקוד מרחבי. ככל הנראה, הסיבה לכך הייתה שינוי דפוס האיום בזירה. עד תחילת שנות ה־30 נתפסה סין כאיום עיקרי (עד כדי סכסוך גלוי ורחב ממדים בשנת 1929), ועיקר תשומת הלב של ההנהגה הסובייטית התרכז ביבשה. בתחילת שנות ה־30 התחילה יפן לתפוס את המקום הזה לאחר פלישתה למנצ'וריה והתבססות כוחותיה שם. אומנם החיכוך העיקרי עם יפן היה ביבשה, ובשני סכסוכים בין ברית המועצות ליפן (ב־1938 וב־1939) לא השתתפו הכוחות הימיים כלל, אך ההנהגה הסובייטית לא יכלה להתעלם מקיומו של הצי היפני שהלך והתחזק, ומחשיבותו של הנתיב הימי המקשר בין יפן לכוחותיה במנצ'וריה.

חתימת "הסכם הניטרליות ההדדית" בין ברית המועצות ליפן ב־13 באפריל 1941 החלישה את רמת המתיחות בזירת המזרח הרחוק משמעותית. כך שבסתיו 1941, בעת התקרבות הצבא הגרמני למוסקווה, יכלו הסובייטים להעביר כוחות משמעותיים מהמזרח הרחוק על מנת להגן על הבירה. במלחמה בין רוסיה ליפן, אשר התחילה באמצע אוגוסט 1945 וארכה שבועות ספורים, היה תפקידם של הכוחות הימיים די מוגבל: הלחימה התנהלה בעיקר ביבשה, והצי הועסק בעיקר במספר הנחתות טקטיות של כוחות מהים בסין ובקוריאה. בימים האחרונים של המלחמה הוא ערך מבצע שמטרתו הייתה השתלטות על האיים הקוריליים.

השינויים שהתרחשו בעולם בכלל ובמזרח הרחוק בפרט לאחר מלחמת העולם השנייה, גרמו לשינוי יחסה של ההנהגה הסובייטית כלפי האזור. לפני מלחמת העולם השנייה נתפס האיום במזרח הרחוק כמשני, אף אם חשוב. תחילת המלחמה הקרה והפיכתה של ארצות הברית ליריבה העיקרית העניקה למזרח הרחוק חשיבות מיוחדת – במיוחד לאור שליטתו של צי ארצות הברית באוקיינוס השקט, ונוכחות הצבא האמריקני ביפן.² הניסיון שצברו האמריקנים במלחמת העולם השנייה בעריכת מבצעי הנחתה ועצם ההנחתה של כוחותיהם בקוריאה ב־1950 יצרו, בעיני הסובייטים, איום חדש – ניסיון אמריקני להנחית כוחות בחוף הסובייטי, והמזרח הרחוק נתפס למטרה זאת בעיני הסובייטים כזירה אידיאלית.

אי לכך, בסוף שנות ה־50 ותחילת שנות ה־60 הותנעה תוכנית שמטרתה הייתה להפוך את צי האוקיינוס השקט לצי אסטרטגי. ב־1961 קיבל הצי צוללת ראשונה עם הנעה גרעינית. העשור שלאחר מכן התאפיין בהגדלת סדר הכוחות של הצי. לאחר תחילת הבנייה של ספינות שטח המצוידות בטיילים, התחיל צי האוקיינוס השקט להצטייד בהן, וב־1978 קיבל את נושאת המטוסים "מינסק" – אחת משתי נושאות המטוסים הראשונות של ברית המועצות. בה בעת נשלחה ספינה שניה מאותו דגם, "קייב", לצי הצפוני.

הספינות החדשות סופקו לצי האוקיינוס השקט בעיקר מהצי הצפוני. בניית ספינות במקום הייתה בעייתית מאוד עקב יכולותיהן המוגבלות של המספנות במזרח הרחוק. ספינות חדשות, שביניהן גם צוללות וגם ספינות שטח, עברו לאוקיינוס השקט ב"נתיב הימי הצפוני". לאחר המעבר בנתיב קשה זה נזקקו הספינות לשיפוע, ולפעמים אף לא הספיקו לעבור את כל המסלול בעונת שיט אחת. במקרים כאלו נוצר הצורך באספקתן בעת תחנת החורף בקרבת מצר ברינג, ועקב היעדר תשתיות תחבורה יבשתיות בוצעה כל האספקה באמצעות מטוסים.³

Захаров, С.Е. (Zakharov, S.) *Краснознамённый Тихоокеанский флот (The Red Banner Pacific Fleet)* (Moscow, 1973), p. 252

Амелько, Н. Н. (Amelko, N.) *В интересах флота и государственности (In the Interests of the Navy and the State)* (Moscow, 2003), p. 78

באמצע שנות ה־60 התווסף לרשימת האימונים שאיתם היו אמורים להתמודד הכוחות הסובייטיים במזרח הרחוק בכלל והצי בפרט, עוד איום מצד סין. הידרדרות היחסים עם סין הקומוניסטית, אשר התחילה כעשור קודם לכן, הגיעה רחוק עד כדי כך, ששתי המדינות מצאו את עצמן על סף מלחמה.⁴ משימות חדשות גרמו להרחבת סדר הכוחות של צי האוקיינוס השקט – בעיקר בכל הקשור ליחידות יבשתיות, השייכות למערך הגנת החופים.⁵

עוד נדבר נוסף לפעילות צי האוקיינוס השקט בתחילת שנות ה־70. גם קודם לכן הופיעו ספינות סובייטיות באוקיינוס ההודי, אך בשנת 1971 נוצרה לכך מסגרת מיוחדת – "השייטת המבצעית ה־8", הכפופה לצי האוקיינוס השקט, שבאחריותה היו האוקיינוס ההודי והמפרץ הפרסי.

לאחר התפרקותה של ברית המועצות

כמו שאר החלקים של הכוחות המזויינים הסובייטיים, צי האוקיינוס השקט ספג נזק רציני מאוד מהמשבר הכלכלי שפרץ בשנותיה האחרונות של ברית המועצות, והגיע לשיא זמן קצר לאחר התפרקותה. ספינות רבות, כולל נושאת המטוסים "מינסק" וסירות טילים, אשר היו המרכיב המרכזי ליכולת הלחימה של הצי, הוצאו משימוש ונמכרו. במהלך שנות ה־90 הייתה זירה זו במקום נמוך בסדר העדיפויות של ההנהגה הרוסית, עד כדי כך שצי זה לא הצליח לשמור על הפוטנציאל האסטרטגי שלו, ובסדר הכוחות הפעיל נשארה בזירה רק צוללת אסטרטגית אחת.⁶ זאת, כאשר הכוחות האסטרטגיים הגרעיניים היו, למעשה, המרכיב היחיד של הצבא שההנהגה השקיעה בשימורו מאמצים אמיתיים. הפעילות המכוונת לשיקום הכוחות המזויינים, שאותה התניע הנשיא פוטין לקראת סוף העשור הראשון לשלטונו, נגעה בצי האוקיינוס השקט פחות מאשר בציים אחרים.

כיום כוללים כוחותיו הפעילים של צי האוקיינוס השקט: סיירת טילים אחת (אחת משלוש הסיירות מדגם "סלאווה", אשר נבנתה עוד בשנות ה־80 של המאה ה־20 ומשמשת כעת בתור ספינת הדגל של הצי); משחתת אחת (ועוד אחת נמצאת בשיפוץ); ארבע פריגטות (עוד שלוש נמצאות בבנייה שתסתיים לא לפני שנת 2025); שתי קורבטות (ועוד ארבע נמצאות, לפי מידע רשמי, בשלבי סיום של בנייה או בשלב הניסויים לאחר הבנייה) המיועדות, בעיקר, לפעילות ב"מים הירוקים"; כ־14 ספינות טילים קטנות המיועדות

4 בשנת 1969 אכן הידרדרו היחסים עד כדי סדרת היתקלויות חמושות בגבול שבין שתי המדינות. הכוחות השייכים לצי האוקיינוס השקט לא הופעלו במהלך הסכסוך.

5 Манойлин, В.И. (Manoylin, V.) *Базирование Военно-Морского Флота СССР (Deployment of the Navy of the USSR)* (Petersburg, 2004), p. 171.

6 Иванов, В. "Тихоокеанский флот вооружится подводными стратегическими крейсерами", *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, 2020, Mar. 23

רק לפעילות במים הירוקים; ארבע צוללות גרעיניות אסטרטגיות; ארבע צוללות תקיפה גרעיניות; שש צוללות בהנעה לא־גרעינית, ומספר ספינות הנחתה וספינות סיוע מסוגים שונים. בתקשורת מוזכרות מדי פעם תוכניות שונות של חיזוק צי האוקיינוס השקט, כולל שיקום המרכיב האסטרטגי שלו,⁷ אך בינתיים התוכנית היחידה שנראית בתיישום בעתיד הנראה לעין, היא חיזוק הכוחות התתי־מימיים של צי זה במספר צוללות מסוג "קילו".⁸

בכלל, השוואת היקף ההשקעות בצי הצפוני לזה של ההשקעות בצי האוקיינוס השקט מראה כי הכוחות בארקטיקה נמצאים במקום גבוה בהרבה בסדר העדיפויות של ההנהגה.⁹ רושם דומה נוצר מבחינת "הנראות" של הציים בתקשורת – ידיעות על פעילות הקשורה לצי הצפוני מופיעות לעיתים הרבה יותר קרובות מאשר על פעילות צי האוקיינוס השקט. יתירה מזו, יש סימנים לכך שאף זירת הפעילות של הצי הצפוני מתרחבת על חשבון זו של צי האוקיינוס השקט. כך, ב־20 בספטמבר 2020 ערך הצי הצפוני תרגיל הנחתה בים ברינג. קבוצת ספינות של הצי עברה מהאוקיינוס הצפוני לשקט דרך מצר ברינג, והנחיתה כוח בחוף חצי האי צ'וקוטקה (Chukotka).¹⁰ יצוין, כי מצר ברינג שימש עד לאחרונה גבול גזרה בין שני הציים. כדאי גם להזכיר בהקשר זה, כי כוחות הנחתים של הצי הצפוני מוצבים באופן קבוע בחלק המערבי של זירת הפעילות שלו, ולא בקרבת מצר ברינג.

מגמה זו אינה ייחודית רק לזרוע הים של רוסיה. מאמצי בניין הכוח של רוסיה בעשור האחרון מתרכזים בעיקר במערב ובצפון מערב המדינה, מקומות שהאיום הצבאי האמיתי שם נראה די מדומה. לעיתים קרובות נעשה הדבר על חשבון הכוחות הנמצאים במזרח המדינה – כלומר, מול סין, וחלק מהפרשנים הצבאיים העצמאיים ברוסיה טוענים זה זמן רב, כי דווקא סין היא גורם האיום העיקרי עבור רוסיה.¹¹

7 Иванов, В. "Тихоокеанский флот вооружится подводными стратегическими крейсерами", *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, 2020, Mar. 23

8 Завершены государственные испытания подлодки "Петропавловск-Камчатский", *Kommersant*, 2019, Oct. 11.

9 Mirkin, T. "Russia's "Arctic Strategy" As a Result of the Inter-Systemic Power Struggles", at: *Maritime Strategic Evaluation for Israel*, 2019/20, (Haifa, 2020).

10 "Северный флот провёл учение по высадке десанта недалеко от Аляски" (The Northern Fleet Conducted Landing Exercise Not Far from Alaska) *Interfax*, 2020, Sep. 21, <https://www.interfax.ru/russia/727906>

11 Храпчихин, А. "Почему необходимо обезопасить восточные границы России" *Nezavisimoe Voennoe Obozrenie*, 2018, Sep. 02; Гольц, А. "Военно-дипломатические маневры", *Ezhednevny Zhurnal*, 2019, Spt. 24

סיכום

ככל הנראה, הסיבות למצב שבו נמצא צי האוקיינוס השקט, מצויות הן במישור המדיני והן במישור הפנים־צבאי. בהיבט המדיני, נפלו הכוחות במזרח הרחוק (וצי האוקיינוס השקט כחלק מהם) קורבן למאמצים להימנע בכל מחיר מכל בעיה ביחסים עם סין, מאחר שהיא נתפסת על ידי רבים בצמרת הרוסית כשותפה אל מול "המערב העוין". ראייה זו משתלבת עם דעותיהם של לא מעטים מבכירי הצבא הרוסי, אשר עדיין ממשיכים לראות במערב את "היריב הראשי", ומתייחסים לסיום "המלחמה הקרה" ולעזיבת הכוחות הסובייטיים את מרכז אירופה כ"כניעה למערב".

בהיבט הפנים־צבאי, המצב מושפע, כנראה, מיחסי הכוחות בתוך צמרת הצי. רוב בכירי הצי בשני העשורים האחרונים הגיעו למטה הזרוע אחרי שמילאו תפקידים בכירים בצי הצפוני, וקביעת סדר העדיפויות וחלוקת המשאבים מושפעות, במידה רבה, מהאינטרסים שלהם כקבוצה בתוך פיקוד הצי. הדבר התבטא אף בהבדל שנוצר במעמד הציים: בעוד הצי הצפוני הפך למסגרת עצמאית השווה במעמדה לפיקודים המרחביים של הצבא, הרי צי האוקיינוס השקט נשאר חלק מ"הפיקוד המרחבי המזרחי", בראשו עומדים נציגי כוחות היבשה.

נכון לעכשיו אינם מסתמנים סיכויים לשינוי במצב, ולכן ייתכן כי רוסיה תישאר ללא עוצמה ימית בעלת משמעות במרחב האוקיינוס השקט. מסתמן כי חלקים נרחבים מהאוקיינוס השקט יהיו בשליטה של צי ארצות הברית, ובחלקיו הסמוכים למזרח אסיה, כולל לאזוריה המזרחיים של רוסיה עצמה, לא יישאר לרוסיה כי אם לצפות מהצד בתחרות שבין סין לבין ארצות הברית ובעלות בריתה על השליטה בים.